

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ОПЕРАЦІЙ З ПОХІДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ІНСТРУМЕНТАМИ

Розглянуто проблемні аспекти та рекомендації щодо організації системи внутрішнього контролю операцій з похідними фінансовими інструментами на підприємстві

Ключові слова: похідні фінансові інструменти, система внутрішнього контролю, внутрішній контроль, операції з похідними фінансовими інструментами

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин і застосування похідних фінансових інструментів у вітчизняній практиці попри свої уповільнені темпи, вимагає формування адекватної системи контролю та розробки його методики. Важливість вирішення цієї проблеми пов'язана щонайменше з двома аспектами. По-перше, похідні фінансові інструменти достатньо недосліджені, й, відповідно, мало використовувані у вітчизняній практиці. По-друге, проведення операцій та контроль операцій з похідними фінансовими інструментами суттєво ускладнюється різноманітністю їх видів і характеристик. Зважаючи на те, що похідні фінансові інструменти можуть забезпечити зростання економічних вигод суб'єктів господарювання, питання організації системи контролю за їх використанням є досить актуальними.

Дослідження спеціальної літератури та існуючої практики свідчить, що ключовим проблемним аспектом, пов'язаним з організацією внутрішнього контролю операцій з похідними фінансовими інструментами є відсутність єдиного підходу до визначення його складових і наявності розбіжностей у самому визначенні терміну „внутрішній контроль”.

Стан вивчення проблеми. Належна організація системи внутрішнього контролю неможлива без вирішення на теоретичному рівні його сутності і виведення єдиного підходу до визначення. Окрім цього, якщо говорити про похідні фінансові інструменти, то попри появу наукового інтересу до питань їх контролю, у фаховій літературі вони досліджені мало й вибірково (окремі види). Таким чином окреслені дві раніше невирішені частини загальної проблеми контролю операцій з похідними фінансовими інструментами слід розглянути більш детально.

Мета дослідження. Метою статті є розгляд і критична оцінка існуючих визначень терміну „внутрішній контроль” та формування теоретичних засад організації системи внутрішнього контролю операцій з похідними фінансовими інструментами в частині окреслення її складових.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на значну поширеність застосування похідних фінансових інструментів, окремі автори виділяють їх як об'єкт контролю та досліджують питання організації внутрішньогосподарського контролю. Зокрема, Г.О. Супрович, у своїх дослідженнях займається пошуком оптимізації процесу внутрішньогосподарського контролю операцій з фінансовими деривативами [10].

Жарилгасова Б.Т. та А.Є. Суглобон, висвітлюючи особливості міжнародних стандартів аудиту, зосереджують увагу на стандарті, що стосується аудиту похідних фінансових інструментів [6].

Аванесова І.А., стверджує, що розширення сфери використання похідних фінансових інструментів і ряд інших чинників обумовлюють необхідність пошуку ефективних інструментів регулювання кредитної діяльності банків. При цьому у своєму дослідженні автор акцент робить на об'єктах контролю, включаючи до їх складу і похідні фінансові інструменти [11].

Якщо говорити у цілому, то питання організації системи внутрішнього контролю активно дискутуються науковцями. Зокрема, в дослідженнях проблемних питань внутрішнього контролю слід відзначити праці таких науковців як

Таблиця 1. Система внутрішнього контролю операцій з похідними фінансовими інструментами.

Складова системи	Характеристика
Інформаційне забезпечення	Джерелами інформації для внутрішнього контролю операцій з похідними фінансовими інструментами є: 1) Закони України та інші нормативні документи; 2) накази (розпорядження) керівництва, кошториси, плани; 3) безпосередньо угоди (контракти), інформація від інших відділів підприємства (фінансового, юридичного, аналітичного) та зовнішніх контролюючих органів, а також результати попередніх перевірок, біржова інформація; 4) первинні документи; 5) облікові реєстри; 6) фінансова звітність
Середовище контролю	Заходи і записи, які характеризують загальне ставлення керівництва і власників підприємства до діючої системи внутрішнього контролю, значення діючої системи внутрішнього контролю для підприємства [2]. Керівництво повинно створити таке середовище на підприємстві, яке забезпечує позитивне ставлення працівників до внутрішнього контролю.

І.А. Белобжецький, М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, Т.А.Бутинець, Б.І.Валуєв, Н.Г.Виговська та інших, проте ними розкрито тільки основні аспекти внутрішнього контролю і жоден з них не висвітлював методіку внутрішнього контролю операцій з похідними фінансовими інструментами.

Викладення основного матеріалу. Погляди вищезгаданих вчених на сутність поняття „внутрішній контроль” різняться між собою та інколи суперечать один одному. Найбільш вдалим вважаємо визначення доц. Т.А. Бутинець, яка вважає, що внутрішній контроль – це контроль, який спрямований на створення умов гарантованого виконання обов'язків кожним менеджером, своєчасної і повної реалізації внутрішніх вимог та забезпечення ефективної діяльності всіх складових в процесі діяльності підприємства [4, с. 41]. Також в економічній літературі крім поняття „внутрішній контроль” зустрічається поняття „внутрішній аудит”. Враховуючи ґрунтовне дослідження, проведене доц. Н.І.Петренко, погоджуємося з її думкою, що термін „внутрішній аудит” не розкриває основного призначення аудиту [9, с. 52], а тому в подальшому, за рекомендацією автора, будемо розглядати його тотожним поняттю внутрішній контроль.

Внутрішній контроль операцій з похідними фінансовими інструментами необхідний для перевірки ефективного використання грошових коштів за операціями з деривативами та збереження угод у формі контрактів, виконання встановлених законодавством норм, положень і правил торгівлі деривативами, у тому числі й щодо забезпечення гарантій та наявності базового активу, правильності ведення бухгалтерського обліку та запобігання фінансовим правопорушенням.

Чітко налагоджена системи внутрішнього-сподарського контролю значно зменшить ризик помилок та підвищить рівень довіри до звітних даних. Крім того, ефективна система внутрішнього контролю дозволить знизити витрати на проведення зовнішнього контролю, забезпечить ефективне використання ресурсів та потенціалу підприємства, дасть можливість своєчасно адаптувати підприємство до змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі, що забезпечить ефективне функціонування підприємства, його стабільність та перспективу розвитку [8, с. 142].

Такі вчені як М.П.Войнаренко, С.З.Мошенський, Н.А.Пономарьова вважають, що система внутрішнього контролю включає:

- середовище контролю (адміністративний контроль);
- систему обліку (бухгалтерський контроль);
- процедури контролю [5, с. 142].

Натомість В.В.Бурцев додає ще такі елементи, як інформаційне забезпечення та техніка контролю [3, с. 38]. Такий підхід найповніше розкриває систему внутрішнього контролю, тому надалі будемо дотримуватися його позиції. Втім зважаючи на особливості здійснення операцій з деривативами доцільно додати до системи внутрішнього контролю ще один елемент, а саме – оцінку ризику.

Система внутрішнього контролю операцій з похідними фінансовими інструментами зображена у табл. 1.

1	2
Система бухгалтерського обліку	Заходи і записи підприємства, шляхом яких бухгалтерські операції оформлюються в облікових регістрах [2]. Така система забезпечує контроль за надходженням, рухом та вибуттям похідних фінансових інструментів, а також надає інформацію про здійснені операції з деривативами
Процедури контролю	а) вибіркова перевірка облікових регістрів на предмет повноти відображення у них даних за операціями з похідними фінансовими інструментами; б) хронологічна перевірка своєчасності відображення операцій з похідними фінансовими інструментами; в) нормативно-правова перевірка документів щодо законності та санкціонованості здійснення таких операцій; г) процедури контролю за збереженням строкових контрактів та забезпечення захисту облікових даних за операціями з похідними фінансовими інструментами – встановлення засобів охорони, сигналізації, сейфів та функціонування засобів захисту інформації
Техніка контролю	Техніка контролю за операціями з похідними фінансовими інструментами пов'язана із застосуванням аналітичних процедур. Чим більше застосовується аналітичних процедур під час контролю, тим повніше технологія та надійніші будуть його результати. Технологія внутрішнього контролю операцій з деривативами знаходить своє вираження через методику контролю зазначеного об'єкта
Оцінка ризиків	Для проведення внутрішньогосподарського контролю операцій з деривативами потрібно постійно проводити ідентифікацію й оцінку ризиків. Керівництво повинно розробити стратегію реагування та заходи управління ними, зокрема: – визначити перелік осіб, яким дозволено санкціонувати операції з похідними фінансовими інструментами; – встановити обмеження щодо максимально можливого рівня ризику; – передбачити постійний моніторинг ризиків; – зобов'язати своєчасно інформувати про ризики та результати операцій з деривативами тощо

Слід відмітити, що організація системи внутрішнього контролю похідних фінансових інструментів залежить від багатьох факторів, зокрема, рівня ризиків, пов'язаних з відповідними операціями, обсягами таких операцій тощо. Складним операціям з похідними фінансовими інструментами відповідатиме й складніша система організації внутрішнього контролю.

Характерною рисою сучасного інформаційного забезпечення системи внутрішнього контролю похідних фінансових інструментів, як інших його об'єктів у цілому, є її комп'ютеризація. Завдяки цьому можна досягти значно вищої оперативності опрацювання баз даних і формування відповідних висновків для потреб управління. Одночасно з вказаною характеристикою пов'язані ряд специфічних особливостей, котрі вимагають врахування при організації контролю. Зокрема, це стосується забезпечення об'єктивної оцінки достовірності документів (особливо актуальне це для фінансової документації). Однією з проблем, котра існує при цьому є виявлення фактів порушення конфіденційності, правдивості основних реквізитів, тощо.

Враховання специфіки електронного документообороту та інших електронних даних необхідно включити до висвітлення питання середовища контролю. У цьому випадку при розробці організаційних заходів слід чітко розмежувати функціональні повноваження усіх учасників, що пов'язані зі здійсненням операцій з похідними фінансовими інструментами та задекларувати це у посадових інструкціях (врахувавши при цьому рівні доступу й їх захист, а також умови конфіденційності).

Супрович Г.О., з приводу техніки та процедур контролю цілком справедливо пропонує застосовувати звіряння даних суб'єкта господарювання та порівняння цих даних з даними контрагента. Такі звіряння та порівняння мають проводитись на постійній основі задля забезпечення достовірності інформації щодо вищезазначених операцій [10].

Не заглиблюючись у деталізацію характеристик інших складових системи внутрішнього контролю та методики його здійснення, оскільки даний напрям вимагає більш деталізованого дослідження та висвітлення і є одним з актуальних напрямів наукових досліджень, зазначимо наступне.

На сьогодні в Україні питання організації внутрішнього контролю на підприємстві державою не врегульовані, а тому його організація відноситься до сфери діяльності власника підприємства і керівництва.

Оскільки метою внутрішнього контролю за операціями з похідними фінансовими інструментами згідно Положення з міжнародної практики аудиту 1012 „Аудит похідних фінансових інструментів” є виявлення та запобігання виникнення проблем, які заважають суб'єктові господарювання досягти поставлених цілей, то уся система має бути спрямована на забезпечення оптимізації функціонування загалом. Відповідним чином варто налагоджувати діяльність суб'єктів внутрішнього контролю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розглянуті проблемні аспекти та рекомендації щодо шляхів їх подолання матимуть

позитивний вплив на ефективність використання похідних фінансових інструментів, оскільки система внутрішнього контролю служить інтересам управління з метою забезпечення використання усіх можливих шляхів оптимізації діяльності. Поряд з цим розглянутий підхід тісно пов'язаний з необхідністю проведення подальших досліджень. У першу чергу мова йде про формування засад організації внутрішнього контролю на рівні формування регламентних показників (нормування праці контролерів, встановлення їх міжфункціонального зв'язку тощо). По-друге, необхідно сформувати єдину модель контролю і виробити його методику. Такий комплексний підхід дозволить вирішити ряд проблем, які виникають при здійсненні операцій з похідними фінансовими інструментами.

Список використаної літератури:

1. *Аванесова І.А.* Регулювання кредитної діяльності банку в умовах становлення ринкових відносин : Дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / І.А.Аванесова. – Київський національний торговельно-економічний ун-т. – К., 2006. – 181 с.
2. *Бондар М.І.* Аудит в АПК: навч. посібник [Електронний ресурс] / Бондар М.І. – К.: КНЕУ, 2003. – 188 с. – Режим доступу: http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,99999999/catid,135/id,4133.
3. *Бурцев В.В.* Основные аспекты организации внутрихозяйственного контроля в акционерном обществе / В.В. Бурцев // Аудитор. – 2002. – № 4. – С. 38-41.
4. *Бутинець Т.А.* Внутрішній контроль: суть і зміст / Т.А. Бутинець // Вісник ЖДТУ / Економічні науки. – 2008. – № 2 (44). – С. 31-42.
5. *Войнаренко М.П.* Корпоративні цінні папери: обліково-фінансовий аспект: монографія / Войнаренко М.П., Мошенський С.З., Пономарьова Н.А. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 260 с.
6. *Жарилгасова Б.Т.* Міжнародні стандарти аудиту: навчальний посібник / Б.Т. Жарилгасова, А.Е. Суглобон. – 3-е вид. – М.: КНОРУС, 2007. – 400 с.
7. Міжнародні стандарти аудиту, надання ввізності та етики: Видання 2006 року / [пер. з англ. мови О.В. Селєзньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Л.Й. Юрківська, С.О. Куліков]. – К.: ТОВ „ІАМЦ АУ „СТАТУС”, 2006. – 1152 с.
8. *Орлов І.В.* Облік і контроль операцій з цінними паперами: теорія, методика, практика: дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / Орлов Ігор Віталійович. – Житомир, 2005. – 215 с.
9. *Петренко Н.І.* Організація і методика аудиту в Україні: дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / Петренко Наталя Іванівна – Житомир, 2004. – 239 с.
10. Супрович Г.А. оптимізація процесу внутрішньогосподарського контролю операцій з фінансовими деривативами / Г.А. Супрович сайт наукового клубу „SOPHUS”. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/2011_11_15_16_kampodilsk/section_6_2011_11_15_16/optimizacija_procesu_vnutrishnogospodarskogo_kontrolju_operacij_z_finansovimi_derivativami/8-1-0-226.

ЗДРЕНИК Василь – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту організацій та інноваційного підприємництва, Тернопільського національного економічного університету.

Надійшла до редакції: 08.04.12 р.